

Анотація

Факас І. Б. Міжнародний договір як джерело загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу міжнародних договорів (угод) як джерела загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, дослідженню їх сучасного стану та перспектив розвитку.

Ключові слова: міжнародні договори (угоди), джерела загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, пенсійне та соціальне забезпечення громадяни, які виїжджають на постійне проживання за кордон.

Аннотация

Факас И. Б. Международный договор как источник общеобязательного государственного пенсионного страхования. – Статья.

В статье анализируются международные договоры как источник общеобязательного государственного пенсионного страхования, их современное состояние и перспективы развития.

Ключевые слова: международные договоры (соглашения), источники общеобязательного государственного пенсионного страхования, пенсионное и социальное обеспечение граждан, которые выезжают на постоянное место жительства за границу.

Summary

Fakas I. B. International agreement as source of obligatory state pension insurance. – Article.

The article considers the international agreements as source of obligatory state pension insurance, their modern state and prospects of development

Key words: international agreements (agreements), sources of obligatory state pension insurance, pension and social providing of citizens which drive out into permanent place inhabitation after.

УДК 347.453.8

В. В. Семків

ПРО ПРЕДМЕТ ДОГОВОРІВ НА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Постановка проблеми. Як у науці, так і на практиці виникає чимало проблем щодо правильного визначення предмета як істотної умови того чи іншого договору. Аналізуючи предмет договорів на природокористування, можемо з впевненістю говорити, що ці проблеми нині остаточно не вирішено ні на теоретичному, ні на законодавчому рівні.

Стан дослідження. Актуальність теми публікації зумовлюється також відсутністю відповідних цивілістичних теоретичних розробок щодо предмета договорів на природокористування, хоча окремі аспекти предмета договору розкрито в роботах, присвячених теорії договірного права, зокрема, у працях В.В. Луця, О.В. Дзери, М.К. Галянтича, В.В. Вітрянського, М.І. Брагінського, С.М. Бервено, І.І. Банасевич, А.Г. Брунь, Є.В. Вакулович, В.А. Васильєвої, І.В. Венедиктової, Р.А. Майданика, Є.О. Мічуріна та інших учених.

Водночас варто визнати, що сьогодні ще існує потреба в подальшому аналізі сучасних уявлень про предмет договорів на природокористування, особливо з огляду на їх природноресурсову специфіку.

Метою статті є комплексне висвітлення на теоретичному рівні предмета договорів на використання природних ресурсів з огляду на положення цивільного зако-

нодавства та природоохоронні вимоги, зумовлені предметною природноресурсовою специфікою останнього.

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про дискусійні питання визначення предмета договорів на використання природних ресурсів, необхідно звернути увагу на те, що договори на використання природних ресурсів (їх ще називають природноресурсовими договорами) розглядаються нами з вузькопредметного підходу. Тобто йдеться про договори, які є безпосередніми підставами виникнення відносин користування конкретними природними ресурсами. Єдиним системоутворюючим критерієм для виокремлення групи природноресурсових договорів, на нашу думку, є їх предмет, особливо з огляду на природноресурсову специфіку, якою він володіє в цьому випадку через свої природні особливості. Отже, обмежуючи видову сукупність договорів у сфері використання природних ресурсів їх предметом, не можна оминати увагою визначення того, що ж являє собою предмет договору загалом та предмет договорів на використання природних ресурсів зокрема.

У найбільш елементарному вигляді предмет договору виражається у формулі «чого та скільки» [1, с. 13]. Тобто йдеться про предмети та явища матеріального й нематеріального світу, які можуть слугувати засобом задоволення тих або інших потреб людини, становлять для неї інтерес, заради якого особи вступають у договірне правовідношення. Варто зазначити, що умова про предмет є тією умовою, яка завжди має істотне значення. Про це свідчить насамперед положення ст. 638 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), у якій зазначається, що істотними умовами будь-якого договору є умови про предмет договору, умови, визначені законом як істотні або такі, що є необхідними для договорів цього виду, а також усі умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди [2, с. 134]. Отже, предметом договору виступають блага як соціально-економічна категорія та як об'єкти цивільних прав у таких формах, у яких вони передбачаються в ст. 177 ЦК України.

Варто погодитись із В.А. Васильєвою, яка вважає, що предметна ознака в низці випадків слугує основою для формування виокремлюючих уніфікованих норм, що застосовуються до всіх договорів, які обслуговують рух відповідного об'єкта цивільних прав. Однак коли в зобов'язанні присутній матеріальний предмет, наприклад річ, то дії з передачі речі визначаються через ознаки цієї речі. Тоді річ стає предметом договору [3, с. 213–215].

Така позиція підтримується нами. Вона є особливо актуальною з огляду на те, що більшість договорів на використання природних ресурсів є або договорами оренди, або договорами, які тією чи іншою мірою мають орендний характер, а в теорії визначення предмета договору оренди є чимало дискусій. Так, не всі науковці погоджуються з положенням п. 1 ст. 760 ЦК України, яке предметом договору називає індивідуально визначену річ. І.В. Борщевський, наприклад, вважає, що об'єктом договору слід визнати орендоване майно, а предметом договору – дії орендодавця щодо передачі його в користування [4, с. 83–84]. На думку деяких дослідників, предметом договору оренди має включати в себе два види об'єктів. Об'єктом першого виду виступають дії орендодавця з надання у володіння й використання орендарю водного об'єкта та дії орендаря щодо забезпечення належного використання водно-

го об'єкта тощо. Об'єктом другого виду є майно, яке в результаті таких дій передається в тимчасове володіння та користування [5, с. 17].

Ми ж схилиємось до думки, що в основу предмета договору покладено інтерес сторін, який зумовлює відповідну домовленість у правочині щодо певного майна. Ця позиція підтверджується також спеціальними цивілістичними дослідженнями в договірному праві. Так, А.Г. Брунь зазначає, що предметом договору оренди ділянки сільськогосподарського призначення є індивідуально визначена, відмежована від інших земельна ділянка, яка має вказівки на певний розмір і місцезнаходження [6, с. 8]. Отже, предметом договору оренди, який відображається як його істотна умова, цілком слушно називається майно, а не дія з його передання.

Договори на використання природних ресурсів за предметним критерієм є договорами, предметом яких є об'єкти особливого характеру – природні ресурси. Питання віднесення природних ресурсів до об'єктів цивільних прав, попри чітку позицію законодавця із цього питання, усе ще викликає дискусії в науковій літературі. Варто зазначити, що Цивільний кодекс України 1963 р. не визначав землю (тим паче інші природні ресурси) як нерухомість, і загалом говорити про природні ресурси як предмет договорів на час монопольної державної власності на всі природні ресурси було передчасно. Ситуація змінилась із прийняттям низки ключових економічних законів, серед яких Закон України «Про власність» 1991 р. Новий ЦК України в ст. 181 закріпив нерухомий статус земельних ділянок та об'єктів, які на них розташовані, тим самим юридично визнавши землю майном. Фактично це був революційний крок у становленні земельного ринку України. Однак цей факт викликає чимало суперечок у науковій літературі. Так, вважається, що юридичне визнання природних ресурсів майном не означає визнання їх статусу як майна в економічному сенсі. Н.І. Титова підкреслює, що землі існують об'єктивно, без впливу людини, на відміну від майна в широкому цивілістичному розумінні [7, с. 11]. Висловлюються також думки щодо того, що певні об'єкти можуть бути нерухомістю, не будучи при цьому майном, як, наприклад, природні ресурси [8, с. 46].

Обстоюємо позицію, що земельні ділянки, ділянки надр, водні об'єкти, лісові ділянки є не просто нерухомістю, а основними об'єктами нерухомості, так званою нерухомістю за природою. Обороти таких об'єктів має здійснюватись у тих межах, у яких він допускається спеціальним законодавством. Згідно із сучасним законодавством ділянки надр, водні об'єкти, лісові ділянки є окремими природними ресурсами та, як і земельні ділянки, нерухомістю через свої природні фізичні властивості, а не внаслідок того, що є нерозривно пов'язаними із земельною ділянкою та складають із нею ціле.

Однак, не вдаючись у наукову дискусію з приводу доцільності визнання природних ресурсів майном, ми спираємось на законодавчу позицію ЦК України, який визнає природні ресурси як об'єкти цивільних прав. Більше того, саме природні ресурси були історично першими об'єктами цивільних правовідносин. Таку позицію законодавця підтримує В.М. Баранов, який виділяє низку ознак, притаманних природним ресурсам як об'єктам цивільних прав [9, с. 53–54]. Серед таких ознак виділяють можливість задовольняти матеріальні й нематеріальні потреби суб'єктів цивільних правовідносин, кількісну та якісну

їх відокремленість (майже всі природні ресурси є об'єктами кадастрового обліку), системність. Внутрішня системність природних ресурсів не викликає жодного сумніву, адже природа, напевно, є найскладнішою з усіх систем. Щодо зв'язку природних ресурсів з іншими об'єктами цивільних прав можна впевнено говорити, що в підсумку більшість цивільних відносин виникають саме з приводу навколишнього середовища або ж пов'язуються з тими відносинами, які виникають із приводу навколишнього середовища.

Водночас природні ресурси як об'єкти правовідносин становлять особливу категорію, що й обумовлює специфічність їх правового режиму. По-перше, природні ресурси виконують життєзабезпечувальні функції: фізіологічне існування людини унеможлиблюється за відсутності будь-якого природного ресурсу (у зв'язку із цим більшість природних ресурсів у глобальному контексті розглядаються з точки зору міжнародно-правової концепції «загальної спадщини людства»). По-друге, фактичне панування людини над природним ресурсом як форма реалізації прав володільця є відносним. По-третє, що стосується природного ресурсу, то вартісна його оцінка як матеріального об'єкта носить синкретичний, конкретно-історичний характер [9, с. 86–88].

Розглядаючи природні ресурси як предмет природноресурсових договорів, неможливо оминати увагою саме поняття «природний ресурс», яке зустрічається досить часто, проте його однакового розуміння, на жаль, немає. Так, широке тлумачення терміна «природний ресурс» як компонента природи, що використовується людиною, часто зустрічається в загальній літературі, тоді як спеціальна (юридична) література розглядає природні ресурси набагато вужче. При цьому йдеться лише про такі компоненти природи, які не є «відірваними» від екосистеми та перебувають у постійній взаємодії з нею. Інакше кажучи, під природним ресурсом розуміють певну сукупність запасів природних речовин, природної енергії чи певну корисну властивість природного об'єкта, які використовуються суспільством для задоволення своїх потреб [10, с. 87]. Існування в науковій літературі таких понять, як «природний об'єкт» і «природний компонент», інколи викликає плутанину в правильному використанні термінологічного апарату. Часто ці поняття навіть ототожнюються з поняттям «природний ресурс». Однак варто пам'ятати, що такі поняття, як «природний об'єкт» і «природний компонент», є загальними й нейтральними щодо людини, натомість поняття «природний ресурс» визначає частину навколишнього середовища, яка використовується людиною та носить майновий характер. Саме тому, якщо йдеться про регулювання цивільним правом відносин, що стосуються природних благ, ми використовуємо термін «природні ресурси». Н.Р. Кобецька переконана, що навіть за формально більш правильного застосування поняття «природний ресурс» під час характеристики відносин із використання природної матерії та договірних відносин необхідно враховувати такі їх специфічні риси: вони є об'єктами природного походження й не створюються людською працею; не підлягають простому відтворенню в процесі виробництва як товар, частина з них є вичерпними, усі вони існують у нерозривному зв'язку між собою, з навколишнім середовищем тощо [11, с. 262].

Перелік природних ресурсів у загальних рисах відображено в ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Він включає такі природні ресурси, як земля, надра, вода, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ. Очевидно, що такий законодавчий перелік природних ресурсів навряд чи може вважатись точною класифікацією природних ресурсів за видами. Так, І.А. Дроздов вважає, що природні ресурси необхідно розподілити на такі види: землю, надра, води, ліси, тваринний світ та атмосферне повітря [12, с. 6].

При цьому під час розкриття договорів як правової підстави виникнення відносин природокористування, правовий статус земельних ділянок, водних об'єктів, лісових ділянок, ділянок надр та навіть мисливських угідь як предметів відповідних договорів не виникає жодних запитань. Щодо атмосферного повітря, тваринного й рослинного світу виникають певні сумніви.

Розглядаючи природні ресурси як предмет конкретних природноресурсових договорів, вважаємо недоцільним говорити про атмосферне повітря як про предмет такого договору через його особливі фізичні властивості. Так, атмосферне повітря використовується для забезпечення життєдіяльності людей у порядку загального користування природними ресурсами. Також з аналізу відповідного законодавства можна зробити висновок, що атмосферне повітря використовується для викидів забруднюючих речовин, на що необхідно отримати відповідний дозвіл. Проте нині важко говорити про використання атмосферного повітря як про сформований вид договірної природокористування, адже суспільні відносини з використання атмосферного повітря ще не досягли того ступеня розвитку, за якого вони потребували б відповідного правового регулювання. Наголошуємо, що ця позиція не претендує на безумовність та абсолютність, адже ми переконані, що динамічність розвитку суспільних відносин навіть найближчим часом може кардинально змінити ситуацію у сфері користування атмосферним повітрям насамперед як природним ресурсом. Проте ми не будемо торкатись питань користування атмосферного повітря в нашому дослідженні.

Щодо тваринного світу вважаємо, що говорити про нього як про природний ресурс, який є об'єктом цивільних прав, також не зовсім доречно з огляду насамперед на те, що тваринний світ певною мірою є «приналежністю» до того природного середовища, у якому він перебуває, так званою корисною властивістю відповідної території матеріального характеру. Саме тому, ведучи мову про договірне використання тваринного світу як природного ресурсу, ми фактично говоримо про користування умовами його існування, оскільки останній з огляду на свої особливості не може виступати предметом природноресурсових договорів. На нашу думку, об'єкти тваринного світу як те, на що спрямовується інтерес потенційного природокористувача, можна віднести до так званої вторинної природноресурсової матерії, яка у свою чергу, як і вирубана деревина чи видобуті корисні копалини, не володіє достатньою предметною природноресурсовою специфікою для того, щоб існувати як предмет конкретного природноресурсового договору у вузькому розумінні. Отже, об'єкти тваринного світу, відділені від середовища існування, прирівнюються нами до частини поверхневого шару землі, поміщеної в окрему ємкість, води, налитої з водного об'єкта в окрему ємкість, деревини,

вирубаної та поміщеної на склад, корисних копалин, добутих із надр землі. Усе це, на наше переконання, у юридичному сенсі не є природним ресурсом, а має правовий режим звичайного майна.

Що ж стосується використання лісових рослинних ресурсів, то відповідно до Лісового кодексу України порядок такого навряд чи можна назвати договірним. Так, згідно зі ст. 69 Лісового кодексу України такий вид спеціального використання лісових ресурсів, як заготівля деревини в порядку рубок головного користування, здійснюється на підставі спеціального дозволу, що видається органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства. Заготівля другорядних лісових матеріалів і побічні лісові користування здійснюються в порядку короткочасного, тимчасового користування лісом на підставі спеціального дозволу, який видається власником або постійним користувачем. Отже, використання матеріальних корисних властивостей лісу (у частині лісових рослинних ресурсів) здійснюється на підставі видачі спеціальних дозволів, які є документами адміністративного характеру, навіть попри існування позицій, що орендний характер мають також відносини, які виникають винятково на підставі ліцензії, оскільки ліцензіату майно передається в тимчасове платне користування [12, с. 19–20]. Природноресурсовий дозвіл виступає методом адміністративно-правового регулювання, що неодноразово обґрунтовувалось у науковій літературі [13; 14, с. 133–150].

Висновки. Таким чином, предметом договорів на використання природних ресурсів є насамперед об'єкти особливого характеру – природні ресурси: земельні ділянки, водні об'єкти, лісові ділянки, ділянки надр і мисливські угіддя, а саме як такі, що володіють достатнім об'ємом природноресурсової специфіки для того, щоб повноцінно виступати предметами відповідних договорів на природокористування, та такі, що не втрачають своїх натуральних властивостей у процесі використання (неспоживні речі), тобто об'єкти нерухомості.

Література

1. Васильєва В.А. Правове регулювання відносин за договором консигнації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.А. Васильєва ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2000. – 19 с.
2. Цивільний кодекс України : станом на 18 січня 2009 р. / Верховна Рада України. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 352 с.
3. Васильєва В.А. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин з надання посередницьких послуг : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.А. Васильєва ; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 409 с.
4. Борщевський І.В. Договір найму (оренди) нерухомого майна : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Борщевський ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2004. – 210 с.
5. Витрянский В.В. Договор аренды / В.В. Витрянский // Законодательство: документы и комментарии. – 2000. – Ноябрь. – С. 14–26.
6. Брунь А.Г. Договір оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.Г. Брунь ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 16 с.

7. Титова Н.І. Землі як об'єкт правового регулювання / Н.І. Титова // Право України. – 1998. – № 4. – С. 10–15.
8. Чубуков Г.В. Земельная недвижимость в системе российского права / Г.В. Чубуков // Государство и право. – 1995. – № 2. – С. 45–49.
9. Баранов В.М. Гражданско-правовое регулирование оборота природных ресурсов : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / В.М. Баранов ; Российский гос. гуманитарный ун-т. – М., 2007. – 163 с.
10. Кобецька Н.Р. Екологічне право України : [навч. посібник] / Н.Р. Кобецька. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
11. Кобецька Н.Р. Договори на використання природних ресурсів / Н.Р. Кобецька // Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / за ред. В.В. Луця. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – С. 259–274.
12. Дроздов И.А. Договори на передачу в пользование природных ресурсов : [учеб.-практ. пособие] / И.А. Дроздов. – М. : Проспект, 2001. – 120 с.
13. Радик І.Л. Правові проблеми екологічного ліцензування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / І.Л. Радик ; нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2001. – 17 с.
14. Осинцев В.Д. Методы административно-правового воздействия / В.Д. Осинцев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – 278 с.

Анотація

Семків В. В. Про предмет договорів на використання природних ресурсів. – Стаття.

Статтю присвячено висвітленню та аналізу предмета як істотної умови договорів на використання природних ресурсів як основи змісту договору, що дозволяє констатувати наявність чи відсутність угоди як такої. Проаналізовано підходи різних учених щодо визначення предмета договору загалом. Акцентовано увагу на предметі договорів на природокористування через наявність природноресурсової специфіки останнього.

Ключові слова: оренда природних ресурсів, істотні умови договору, предмет договору оренди.

Аннотация

Семкив В. В. Про предмет договоров на пользование природными ресурсами. – Статья.

Статья посвящена освещению и анализу предмета как существенного условия договоров на использования природных ресурсов как основы содержания договора, позволяющей констатировать наличие или отсутствие соглашения как такого. Проанализированы подходы различных ученых относительно определения предмета договора в целом. Акцентировано внимание на предмете договоров на природопользование в силу природноресурсовой специфики последнего.

Ключевые слова: аренда природных ресурсов, существенные условия договора, предмет договора аренды.

Summary

Semkiw V. V. On the subject of the natural resources use contracts. – Article.

Article is devoted to the analysis of the subject as an essential term of the natural resources use contracts as the basis of the content of the contract, which allows to talk about the presence or absence of an agreement as such. The approaches of various scientists to the problem of determination of the subject of the contract as a whole are analyzed. The author focuses on the subject of the natural resources use contracts due to the natural resources specific of the latter.

Key words: natural resources lease, essential terms of the contract, object of the lease contract.